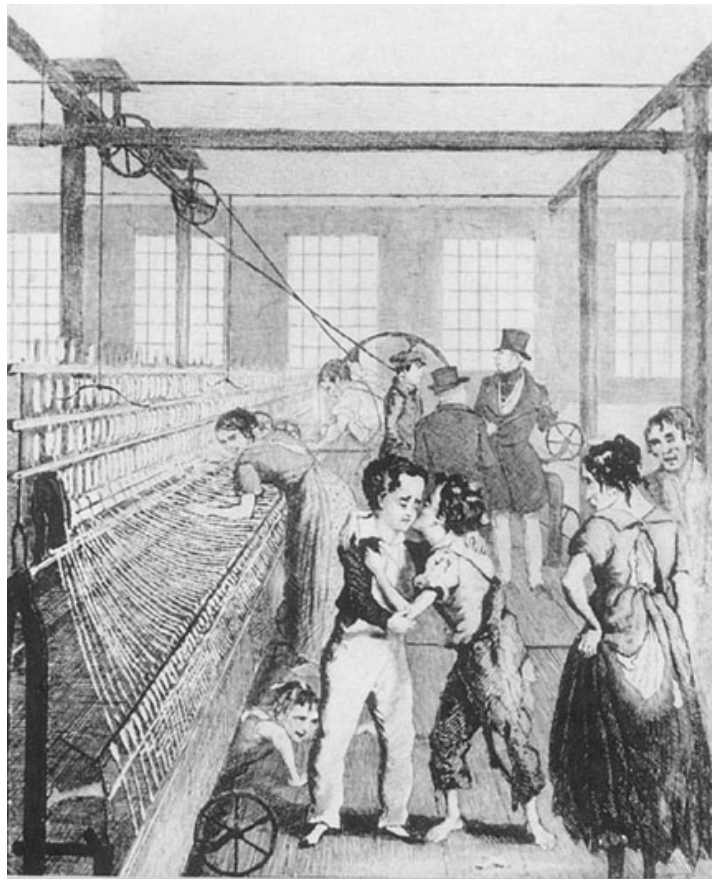

“*L’ouvrier Gantoise*”

Studie over de arbeiderscultuur bij de Gentse
textielarbeiders in de 19^e eeuw

Werkcollege politieke en religieuze
geschiedenis van de Nieuwste Tijd
Prof. Dr. Jan De Maeyer

Tom Cobbaert
1^e licentie
Geschiedenis

Inhoudstafel:

<u>Inhoudstafel:</u>	<u>2</u>
<u>Inleiding:</u>	<u>3</u>
<u>Hoofdstuk 1: Algemeen kader van de Gentse textielarbeid in de 19^e eeuw.</u>	<u>6</u>
1. Ontwikkeling van Gent als textielstad in de 19 ^e eeuw.	6
2. De Gentse arbeidersbevolking.	7
<u>Hoofdstuk 2: De textielarbeider in de arbeid.</u>	<u>8</u>
1. De fabrieksarbeider.	8
2. Lonen.	8
3. Arbeidsduur.	10
4. Hygiënische toestanden.	11
5. Vrouw- en kinderarbeid.	12
<u>Hoofdstuk 3: De textielarbeider buiten de arbeid.</u>	<u>14</u>
1. Arbeidersbudgetten.	14
2. Woontoestanden.	16
3. Gezinstoestand.	18
4. Voeding.	18
5. Alcoholisme.	19
6. Intellectueel peil.	20
7. Moreel peil.	20
8. Godsdienstige en politieke opvattingen.	21
9. Vermaak.	22
<u>Besluit:</u>	<u>23</u>
<u>Bibliografie:</u>	<u>26</u>

Inleiding:

Dit werk is de neerslag van een studie in het kader van een werkcollege politieke en religieuze geschiedenis van de Nieuwste tijd onder leiding van Prof. Dr. Jan De Maeyer. Het werkcollege behandelde op een internationaal comparatieve wijze het historisch fenomeen van de arbeiderscultuur. Binnen het werkcollege werden wij het geografisch gebied België toegewezen.

Voor wij onze probleemstelling in het licht stellen en onze werkwijze nader verklaren, willen wij eerst kort het begrip arbeiderscultuur nader bekijken. Binnen het werkcollege hebben wij een brede definitie gehanteerd, namelijk arbeiderscultuur als de leefstijl en de waarden van de arbeider. Rond arbeiderscultuur is er in de 20^e eeuw veel theorievorming gebeurd, zoals Lipset die het agressieve en het autoritaire benadrukt, Kohn die eerder het conformisme als kenmerkend vindt, Middendorp die eerder aanvaarding noemt of Janssen die de arbeiderscultuur vooral ziet als bevrediging van sociale behoeften. De theorie van de culturele disciplineren stelt dan weer dat er geen arbeiderscultuur is, dat het enkel een disciplineren is vanuit de burgercultuur. Deze theorie van de ‘bourgeoisarbeider’ wordt verdedigd door de Belgische socioloog De Witte. Binnen het werkcollege hebben wij speciale aandacht besteed aan de hermeneutische benadering dat negen verschillende aspecten van de arbeiderscultuur opsomt en nader bekijkt. Omdat wij deze hermeneutische benadering tijdens het onderzoek steeds in het achterhoofd hebben gehouden, zullen wij deze negen kenmerken kort opsommen: 1. een klassenbewustzijn gekoppeld aan een klasseloyaliteit-solidariteit, 2. culturele eenheid gekoppeld aan een geografische entiteit, 3. matriarchaal patroon, 4. gescheiden wereld van man en vrouw, 5. consumptie en wooncultuur gericht op het essentiële, 6. inconsequent en irrationeel ten aanzien van kinderen, 7. taboe van lichaamscultuur, 8. emancipatiebeweging begon vanuit lokale solidariteit, 9. hardnekkigheid.

Nu we het begrip ‘arbeiderscultuur’ in het kort gedefinieerd hebben, kunnen we ons onderzoeksgebied afbakenen. Zoals we eerder al vermeld hebben, werden wij binnen het werkcollege het geografisch gebied België toegewezen. Na het doornemen van algemene literatuur bleek al snel dat we ons ook op chronologisch vlak zouden moeten afbakenen. Omdat het begrip arbeider, waaronder we fabriekarbeider verstaan, gelijkloopt met de industrialisatie hebben wij ervoor gekozen om de ontluikende arbeiderscultuur te

onderzoeken. Daar de industrialisatie in België zich hoofdzakelijk in de 19^e eeuw ontwikkelde, namen wij deze tijdsperiode als chronologische afbakening. In de 19^e eeuw was de industrie in België hoofdzakelijk aanwezig in het zuiden van het land met de mijnen en de zware metaalindustrie. Uit praktische overwegingen besloten wij om ons op het Vlaamse land te richten, waar niet de mijn- en de metaalindustrie heersten maar de textielindustrie. Als grote industriële en textielcentra in Vlaanderen hadden we in de 19^e eeuw Brussel en Gent. Onze keuze is op Gent gevallen, omdat ze al een lange traditie had op vlak van textielnijverheid, maar ook omdat ze als eerste Vlaamse stad aan de industrialisatie en mechanisatie van de textielnijverheid begonnen was en zo een van de grootste kernen werd van de katoen- en vlasverwerking. We kunnen natuurlijk niet loochenen dat ook het interessante literatuur aanbod ons bekoorde. De 19^e eeuw als chronologische afbakening klinkt erg algemeen en alhoewel we dit begrip doorheen deze studie steeds gebruiken als tijdsaanduiding willen we hier toch nog kort even aanduiden dat ons onderzoek zich vooral richt op de periode 1840-1890. Dit gezegde zijnde kunnen we onze probleemstelling in het licht stellen. *Welke specifieke kenmerken zijn er terug te vinden bij de Gentse textielarbeiders in de 19^e eeuw en kunnen deze kenmerken gezien worden als aspecten van een arbeiderscultuur.*

Hoe hebben we dit probleem in ons onderzoek uitgewerkt? Omdat we als geschiedwetenschappers de historische context van een historisch gegeven nooit uit het oog mogen verliezen vatten we ons onderzoek aan met het algemeen kader te bekijken van de Gentse textielarbeid in de 19^e eeuw. In dit hoofdstuk bekijken we eerst de ontwikkeling van Gent als textielstad in de 19^e eeuw en vervolgens de Gentse arbeidersbevolking. Om de kenmerken van de Gentse textielarbeiders te achterhalen bestuderen we de arbeider in zijn arbeid en buiten zijn arbeidstaak. Binnen de arbeid kunnen we vijf verschillende problemen onderscheiden: wie is de fabrieksarbeider, welke zijn de lonen, hoe lang arbeid een gemiddelde arbeider, hoe is de hygiëne in de fabrieken en het probleem van vrouw- en kinderarbeid. Het derde hoofdstuk met betrekking tot de situatie van de arbeider buiten zijn arbeidstaak, hebben we ingedeeld in 9 verschillende domeinen. Als eerste bespreken we de bestedingen van de arbeider, aan wat besteedde de arbeider zijn zuurverdiende centen en is er hierin een evolutie te bespeuren. Ten tweede bekijken we de woontoestanden, wat staat er de arbeider te wachten als hij thuiskomt van een harde dag in de fabriek. Vervolgens bekijken we de evolutie van de gezinsgrootte. Als vierde spenderen we aandacht aan het voedingspatroon van de arbeider, was er veel variatie in zijn voeding of leefde hij op brood en water. Aan de

arbeider werd veel verweten zoals zijn alcoholisme, analfabetisme en zijn moraliteit, deze bestuderen we in het vijfde, zesde en zevende punt. De godsdienstige en politieke opvattingen van de arbeider worden onder de loep genomen in het voorlaatste punt. Finaal bekijken we wat ontspanning voor de Gentse textielarbeider inhield.

Tot slot van deze inleiding willen wij onze erkentelijkheid uitdrukken voor diegenen die meegeholpen hebben deze studie te verwezenlijken. De negatieve punten zijn evenwel geheel mijn verantwoordelijkheid. In eerste instantie bedanken we Prof. Dr. Jan De Maeyer voor de constructieve punten van kritiek en de nuttige tips die we tijdens de werkcolleges en de individuele contacten mochten ontvangen. Voor de vlotte bediening en de nodige hulp bedanken we het personeel van het Katholiek Documentatie en Informatiecentrum, de Centrale Bibliotheek van de KUL, de Letterenbibliotheek van de KUL, de Bibliotheek Sociale Wetenschappen van de KUL en de Centrale Openbare Bibliotheken van Brugge, Gent en Leuven. Onze dank gaat ook uit naar de collega-studenten van het werkcollege “Politieke en religieuze geschiedenis van de Nieuwste tijd” die ons vaak bedienden van handige tips gebaseerd op hun ervaring met het onderzoek naar arbeiderscultuur. Finaal willen we nog onze vriendenkring, familie, ouders en vriendin bedanken voor de onuitputtelijke steun en liefde die we doorheen onze werkzaamheden mochten ontvangen.

zes februari 2002

Tom Cobbaert

Hoofdstuk 1: Algemeen kader van de textielarbeid in de 19^e eeuw

1. Ontwikkeling van Gent als textielstad in de 19^e eeuw

In het begin van de 19^e eeuw waren de fabrikanten en ondernemers uit onze gewesten de voornaamste verspreiders van de textielindustrie op het Europese vasteland. Zoals men wel weet was België dan het ook het eerste geïndustrialiseerde land van het continent. De mechanisatie van de arbeid en de innovaties op vlak van transport gaven de Belgische nijverheid een enorme impuls, vooral dan de steenkoolnijverheid en de mijnbouw.

Een oudere industrietak waar het Vlaamse land al eeuwen bekend voor stond was de textielnijverheid. Die nijverheid kreeg met de industriële revolutie een ander karakter en er ontwikkelden zich twee belangrijke centra, met name Verviers en Gent. Bij deze laatste werd de katoen –en linnenindustrie gemechaniseerd.¹

De textielnijverheid in Gent blijft voor eeuwig verbonden met de naam Lieven Bauwens. Hij smokkelde rond 1800 plannen binnen uit de textielindustrie van Engeland en begon op basis daarvan zijn eigen mechanische kaarderij en spinnerij. Zijn voorbeeld kende al snel navolging en in 10 jaar tijd kon men in de stad al achttien mechanische spinnerijen tellen. Francois Voortman voerde de eerste mechanische weefgetouwen in en stichtte een bedrijf dat later de naam N.V. Texas zou krijgen. Joseph Huyttens-Kerremans ontwikkelde zich als bekwaam machineconstructeur en zijn bedrijf zou later als N.V. Phoenix naambekendheid verwerven. In de jaren twintig van de 19^e eeuw was er een tweede expansie periode in de Gentse katoensector. Na 1830 daalde het sterke groeiritme van de katoenindustrie, dit was hoofdzakelijk te wijten aan de mechanisering in de linnennijverheid. De katoenindustrie herwon zijn sterke groeiritme naar het einde van de 19e eeuw toe. De eerste Belgische mechanische vlasspinnerij werd in Brussel opgericht. Gent bleef weliswaar niet echter en de belangrijkste spinnerijen La Lys en La Linière Gantoise haalden 4 à 5000 spinnen.²

De opgang en crisis in de katoen– en vlasindustrie had zijn weerslag op de arbeidersbevolking. De katoencrisis van 1862-1863 rekende Gent tot een van de meest getroffen steden van het land, zowel arbeiders als industriëlen werden erdoor getroffen.

---

¹ DEHERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p. 11.

² DEHERDT en DE GRAEVE *Kinderarbeid*, p. 12-13.

Een positief gevolg uit deze crisis was de hernieuwde belangstelling voor de vlasindustrie, die de economische toestand van de stad langzaam deed verbeteren om het in de woorden van het gemeentelijk tijdschrift uit 1868 te zeggen: “En résumé, la situation n’a pas été mauvaise, mais elle ne permet de signaler aucun progrès”³. De oorlog van 1870-1871 bevoordeligde de Gentse industriëlen die hun concurrenten in Noord-Frankrijk zagen wegvallen. 1876 werd opnieuw een jaar van moeilijkheden voor de Gentse katoennijverheid, die depressie duurde voort tot in 1879. Na 1880 kende de katoenindustrie een langzaam herstel.⁴

2. De Gentse arbeidersbevolking

Het juiste aantal arbeiders in de Gentse textielindustrie in de 19^e eeuw valt niet exact bepalen door het gebrek aan bronnenmateriaal. Voor de periode voor 1840 hebben we geen of onvolledig cijfermateriaal teruggevonden in Rond 1865 was het aantal arbeiders in de katoennijverheid 10.021⁵, de vlasindustrie leverde voor deze periode geen cijfers af. Het jaar 1885 bleek in de literatuur een belangrijk jaar te zijn om de arbeidersbevolking te bestuderen, voornamelijk omwille van een gedetailleerde lijst per bedrijf met opgave van het aantal arbeiders en hun werkuren. Het totaal aantal arbeiders in 1885 bedroeg 22.013, op het geheel van de totale Gentse bevolking⁶ was dit 15,36%. Het totaal aantal textielarbeiders bedroeg 16.597 personen, 75,35% van de arbeidersbevolking. Binnen de textielarbeiders werkte een kleine meerderheid in de vlasnijverheid. De verdeling van de textielarbeiders binnen de ondernemingen was er een van 78% voor de grote fabrieken. De kleinere industrie had 22% van het totaal aantal textielarbeiders in dienst.⁷

De arbeidersbevolking woonde in Gent niet willekeurig tussen de andere stadbewoners. De arbeiders, en aldus ook de textielarbeiders, waren voornamelijk geconcentreerd in een tweetal wijken. Die concentratie stemt in grote mate overeen met de ligging van de fabrieken, namelijk de noordzijde van de stad. De wijk ‘Vogelzangkaai’ lag in de onmiddellijke omgeving van Gantoise-Florida en de wijk ‘Brugse Poort’ lag in de buurt van La Lys en de Kleine Lys.⁸

---

³ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 10.

⁴ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 9-12.

⁵ waaronder 4.730 wevers en 5.291 spinners.

⁶ 143.242

⁷ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 12-13.

⁸ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 14-15.

Hoofdstuk 2: De textielarbeider in de arbeid.

1. De fabrieksarbeider

In het begin van de 19^e eeuw werd de arbeidsmarkt ingepalmd door de ambachtslieden, maar met de industrialisatie en de mechanisatie worden zij verdrongen door fabrieksarbeiders. In de textielindustrie weten zij zich nog een tijd te handhaven en hebben in de eerste helft van de 19^e eeuw nog een voordelig statuut, maar verscheidene economische crisissen dwingen hen ook tot de gewone arbeidersstand, waartoe ook boeren, landlopers en bedelaars behoorden.

Twee factoren hebben de slechte behandeling van de fabrieksarbeiders in de hand gewerkt, ten eerste de politieke en economische onmondigheid van de arbeidersklasse en ten tweede het 'laissez-faire'-principe die de werkgever een volledige willekeur van handelen gaven. De slechte sociale toestand en levensvoorwaarden van de arbeiders waren voor de burgerij geen punt en als werkgevers hadden ze er baat bij dit zolang mogelijk in stand te houden. Hun politiek onmondigheid werd bekrachtigd door het stelsel van cijnskiesrecht en bekwaamheidskiesrecht dat tot 1893 van kracht bleef. Een andere ingreep was het invoeren van het coalitiemisdrijf, net als het ontnemen van vergaderingrecht aan de werknemers. De arbeiders werden ook economisch totaal afhankelijk van hun werkgevers gemaakt, zoals het arbeidsboekje. Er was wel een soort rechtbank voorzien waar arbeidsgeschillen geregeld konden worden, met name de werkrechtshraden. De samenstelling van die raden wees er echter onmiddellijk op dat een uitspraak altijd in het voordeel van de werkgever beslecht werd.⁹

2. Lonen

De meeste bekende wantoestand bij de textielarbeiders was het onderbetaalde loon. In ons onderzoek hebben we het voordeel dat we ons kunnen beperken tot een bepaalde regio en een bepaalde bedrijfstak, maar zelfs hierbinnen zijn er verschillen tussen bedrijven en binnen het bedrijf zelf tussen de verschillende specialiteiten (hekelaar, spinner, wever,...). Binnen deze titel maken wij een onderscheid tussen drie verscheidene lonen: het loon der mannen, het loon der vrouwen en het loon der kinderen. We behandelen hier enkel de

---

⁹ DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 106-108.

lonen, een specifieke behandeling van de problematiek van vrouwen –en kinderarbeid wordt verder besproken.¹⁰

Nominaal loon der mannen.

Uit verscheidene tabellen blijkt dat de lonen in de Gentse textielindustrie in de loop van de 19^e eeuw in de hoogte zijn gegaan. In 1840 verdiende men tussen een 0,5 en 2 frank per dag, dit steeg in 1850 naar een gemiddelde van 1,6 frank. Verder vinden we in 1860 het gemiddelde loon van 2 frank, in 1870 het loon van 2,5 frank en in 1880 benaderen we de 3 frank tot zelfs 4 frank¹¹ per dag. Tussen 1840 en 1880 vinden we aldus een verdubbeling van het loon, en wanneer we dichterbij kijken, merken we dat de grootste stijging gebeurde tussen 1846 en 1865 voor de vlasindustrie en tussen 1870 en 1880 voor de katoenindustrie.¹²

Nominaal loon der vrouwen.

De vrouwelijke lonen in de vlasindustrie ondergingen tussen 1850 en 1880 eveneens een verhoging van 0,95 frank naar 1,95 frank wat een stijging van 1 frank betekende of met andere woorden een verdubbeling. De grootste loonstijging deed zich voor tussen 1855 en 1865 wanneer het dagloon maar liefst 60 centimes steeg van 1,10 frank naar 1,70 frank. De katoenindustrie had het minder goed dan de vlasindustrie. In 1850 hadden ze een hoger loon van 1,16 frank, maar in 1880 verdienden zij slechts 1,83 frank per dag.

Een vergelijking tussen mannelijke en de vrouwelijke lonen brengt duidelijke verschillen aan het licht. In de vlasindustrie verdienden de mannen in 1850 1,60 frank, de vrouwen 0,95 frank. In 1880 verdienden de mannen 2,74 frank, de vrouwen 1,95 frank. Puur cijfermatig was de loontoestand van de vrouw ten opzichte van de man dus verslechterd.¹³

Nominaal loon der kinderen

De kinderen die in de textielnijverheid werkten werden de laagste lonen uitbetaald, niet alleen ten opzichte van vrouwen en mannen, maar ook ten opzichte van kinderen in andere sectoren. In 1846 werden de kinderen 0,47 frank betaald, in 1880 steeg hun loon naar 1,36 frank. In deze context is het interessant te weten dat in de spinnerijen in Gent de jongens niet werden uitbetaald door de werkgever, maar door de spinners zelf. Deze poogden het

---

¹⁰ cfr. infra, Hfst. 2, 5. Vrouwen- en kinderarbeid.

¹¹ katoenindustrie

¹² DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 28-30.

DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 108-111.

loon van hun helpers dan ook zo laag mogelijk te houden door bijvoorbeeld de verlofdagen en de overuren niet uit te betalen. Ook onder de kinderen was er seksuele discriminatie vast te stellen. Waar de jongens in 1853 0,46 frank verdienden, kregen de meisjes een dagloon van 0,50 frank. Op basis hiervan kunnen we een positieve discriminatie van de meisjes vaststellen, maar wanneer we kijken naar het jaar 1880 zien we dat de jongens een dagloon van 1,36 frank krijgen en de meisjes slechts 1 frank verdienden per dag.¹⁴

3. Arbeidsduur

De hierboven besproken lonen hebben we besproken op basis van daglonen, hoewel we ook de mogelijkheid bezaten om lonen te bespreken op wekelijkse basis. We hebben gekozen voor daglonen omdat deze het beste tegenover de arbeidsduur te stellen zijn. De arbeidsduur die we in dit deel bespreken is in werktijd per dag uitgedrukt. De confrontatie tussen loon en arbeidsduur doet de ernst van de arbeidssituatie duidelijk naar voren komen. Ook hier maken we opnieuw het onderscheid tussen mannen, vrouwen en kinderen, omdat we dan hier duidelijke de schrijnende toestanden van kinderarbeid kunnen toelichten.

Arbeidsduur van de mannelijke arbeiders.

Een belangrijk onderzoek uit de 19^e eeuw naar de arbeidsduur is gebeurd door Heyman en Mareska¹⁵. Zij vermeldden dat in 1843 de gemiddelde arbeidsduur tussen 13 en 14 uur per dag lag, maar niet zelden werd er 15 of 16 uur per dag gewerkt. Rond 1860 werd er nog steeds van 12 tot 13 uur per dag gewerkt en tot 1870 werd er ook nog 's zondags gewerkt, wanneer de arbeiders meestal de werkplaatsen reinigden. In 1880 blijken nog 63% van de mannen elf uur per dag werkten. Een vermindering van arbeidsduur betekende voor de patroon niet alleen verlies van winsten, maar ook een zwakkere positie op de arbeidsmarkt. Op het einde van de 19^e eeuw trad er een lichte verbetering op, het merendeel werkte slechts 10 uur.¹⁶

---

¹³ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 36-38.

¹⁴ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p. 41-46.
DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.38-39.

¹⁵ MARESKA, J. en HEYMAN, J. *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton, à Gand*. Gent, 1845, 276p.

¹⁶ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.47-49.
DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 112.

Arbeidsduur van de vrouwelijke arbeidsters.

De inlichtingen hierover zijn niet zo uitgebreid als bij de mannen, maar uit de gegevens uit de literatuur kunnen we concluderen dat de vrouwen evenveel uren per dag klopten als de mannen. In 1847 werkten de vrouwen 13 uur per dag, in de tweede helft van de 19^e eeuw werkten zij 12 uur per dag op het einde van de 19^e eeuw bedroeg de werkduur 11 uur.¹⁷

Arbeidsduur van de kinderen.

Ook hier zijn de inlichtingen niet zo uitgebreid en ook hier moeten we de literatuur volgen in hun conclusie dat de kinderen evenveel uren per dag werkten als de mannen. Op het einde van de 19^e eeuw werd er wettelijk opgetreden op het gebied van de kinderarbeid. In 1892 mocht een kind jonger dan 13 jaar niet meer dan 6 uur per dag werken en zij tussen 13 en 16 jaar niet meer dan 11 en een half uur.¹⁸

4. Hygiënische toestanden

De hygiëne van de textielnijverheid in Gent was in het algemeen bevredigend in vergelijking met andere sectoren en daar drukten Mareska en Heyman duidelijk hun verwondering over uit: “Orde en netheid zijn in de fabriek te Gent over ’t algemeen goed. Ieder kuist zijn eigen getouw en plaats, die het getouw inneemt. Wij drukken onze verwondering uit dat mensen, die over ’t algemeen zo weinig net zijn, zich aan dergelijke ordemaatregelen onderwierpen”.¹⁹ De hygiëne deed evenwel de grote schadelijkheid voor de gezondheid niet vergeten. Het beroep van katoenwever of spinner gold echter als schadelijker voor de gezondheid dan dit van de arbeider in de mijnen of in de metaalnijverheid. In de spinnerijen moest voor het spinnen van grove draad een temperatuur van 15° tot 18° aangehouden worden. Bij het spinnen van zeer fijne draden steeg de temperatuur al snel tot 37° en in sommige gevallen werd 60° gemeten. Stof was echter de grootste vijand, deze tastte na enige tijd de longen aan en veroorzaakte een soort tering. In de kontinuzalen was zowat de hel van de textielfabriek. De stoomwolken veroorzaakt door het water waarin de vlaswieken lagen waren zo dik dat de meisjes elkaar

---

¹⁷ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.49.

¹⁸ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.50-52.

DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.35.

DE WEERDT, “Arbeiders en arbeidersleven”, p. 112.

AVONDTS en SCHOLLIERS, *Herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden*, p.101-117.

¹⁹ MARESKA en HEYMAN, *Enquête sur le travail*, p.67.

nauwelijks zagen. Condensatiewater, slijk en hitte zorgden voor een typische beroepsziekte: de waterkanker.²⁰

5. Vrouw- en kinderarbeid

We hebben in de vorige delen al het loon en de arbeidsduur van de vrouwen en kinderen besproken. Daarin merkten we dat vrouwen en kinderen evenveel werkten als de mannen maar daarvoor wel minder betaald werden. In dit deel zullen eerder de specifieke aspecten van de vrouw- en kinderarbeid behandelen.

Vrouwenarbeid

Het aandeel van de vrouwenarbeid in de textielindustrie bedroeg nationaal gemiddeld 50%. In het de Gentse textielbedrijven bedroeg in 1817 de verhouding man/vrouw 47% ten opzichte van 53%, in 1829 64% ten opzichte van 36%, in 1846 66,5% ten opzichte van 33,5% en in 1880 61,5% ten opzichte van 38,5%. De mannen bleven in de textielindustrie dus de bovenhand behouden. Dit beslaat alle Gentse textielbedrijven, maar wij beschikken over cijfers van de NV A. Voortman-Texas, het grootste textielbedrijf in Gent, dat die cijfers grotendeels tegensprekt. Terwijl de meeste Gentse bedrijven de verhouding 60/40 behouden evolueert de NV A. Voortman-Texas naar een 50/50 verhouding. Wanneer het gemiddelde in 1880 60/40 blijft, is die van de NV A. Voortman-Texas een verhouding 40/60. De oorzaak van deze tegenstelling wordt niet echt duidelijk in de literatuur verklaard, maar er rijst wel het vermoeden dat de NV een politiek had van het drukken van loonkosten door het aanwerven van goedkope arbeidskrachten, met name vrouwen en ook kinderen.²¹

Kinderarbeid

Als gevolg van de explosieve groei van de textielindustrie in de 19^e eeuw werden de fabrieken niet alleen bevolkt door mannen en vrouwen, maar ook door kinderen. In het begin van de 19^e eeuw werd kinderarbeid gezien als een noodzakelijk kwaad. In het midden van de 19^e eeuw werd er door de overheid een enquête²² georganiseerd die duidelijk de ellendige werkvoorwaarden aan het licht bracht. Volgens deze enquête

---

²⁰ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.52-60.

DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.35-38.

DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 113-114.

²¹ AVONDTS en SCHOLLIERS, *Herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden*, p.37-43.

²² Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants, 1846.

gevoerd onder 342 geïnterviewden werkten 7,6% kinderen tussen 6-10jaar, 45% tussen 11-15 jaar en 28,8% tussen 16-20 jaar. Die zeven procent wordt gezien als een uitzondering, velen gingen tot aan hun 10 jaar naar school. De kinderen die jonger dan 10 jaar in de fabriek werkten, werden meestal meegenomen door hun ouders. Zij schreven hun kinderen dan een hogere leeftijd toe en werden dan toegelaten tot de fabriek en brachten daarmee een extra inkomen in het gezin.²³

In deze context kan het wel interessant zijn om een getuigenis te citeren over de eerste werkdag van een jongen van 10 jaar die door zijn vader binnengeleid wordt in de textiel fabriek. “We naderden de maand December (1857). Op een maandagavond kwam vader thuis, zeggende: Ik ben weer mijn kleine monteerder kwijt; ik zal Pol meenemen, hij is nu genoeg geleerd, en hoe vroeger zij beginnen, hoe gemakkelijker het werken erin komt. We zullen er ook nog drie frank per week bij uitsparen ...”²⁴ De vader van deze jongen was waarschijnlijk spinner en had 2 jongens onder zich een kleine monteerder en een kleine draadmaker. De spinner moest de jongens onder zich uitbetalen met het loon dat hij kreeg van zijn werkgever. Dit verklaart ook meteen de uitspraak van de vader dat ze drie frank zouden besparen, want het gemiddelde loon van een monteerder was drie frank per week en voor de kleine draadmakers vier en een halve frank per week. Wanneer de vader zijn zoon als monteerder onder zijn hoede heeft in de fabriek kan hij drie frank besparen die hij anders moest uitbetalen.

Politiek gezien schoot men na de economische crisis van 1886 wakker en richtte men een Commissie van de arbeid in, die de erbarmelijke werkomstandigheden onderzocht. Na ellenlange parlementaire debatten werd er op 9 augustus 1889 een arbeidswet goedgekeurd in de Kamer met 71 stemmen tegen één met acht onthoudingen. Arbeid in de industrie mocht voortaan niet meer uitgevoerd worden door kinderen onder de 12 jaar. Jongens van 12 tot 16 en meisjes van 12 tot 21 mochten maximum twaalf uur per dag werken. Nachtarbeid voor jongens onder de 16 en meisjes onder 21 was verboden. Na 1892 was ondergrondse arbeid voor meisjes onder de 21 verboden, jongens onder de 16 en meisjes onder de 21 mochten niet meer dan zes dagen per week werken.²⁵

---

²³ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.66-69.

DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.113-131.

²⁴ DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.122.

²⁵ DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.21-25.

Hoofdstuk 3: De textielarbeider buiten de arbeid.

1. Arbeidersbudgetten

Nu we ongeveer weten hoe de textielarbeider in de fabriek zijn loon verdiende, is het interessant te kijken hoe ze hun loon besteden. Door de studies van Peter Scholliers, Gerda Avondts en Denise De Weerdt²⁶ beschikken we over uitgebreid cijfermateriaal om de uitgaven van de textielarbeider in Gent na te trekken en zo al een deel van hun leven te reconstrueren. Omdat er binnen de textielarbeid verschillende loonklassen bestaan hebben we getracht de gemiddelde loonklassen te nemen, te weten de loonklassen waarin het merendeel van de arbeiders te categoriseren was. Zo komen we voor de gemiddelde textielarbeiders in Gent aan cijfers voor 1845, 1853, 1888 en 1891. De cijfers uit 1845 zijn afkomstig uit het rapport van Mareska en Heyman²⁷ over de Gentse textielarbeiders en het betreft een gezin van een vader, een moeder en vier kinderen. De cijfers uit 1853 zijn afkomstig uit een rapport van Ducpétiaux²⁸ over de budgetten van de Belgische arbeidersklassen. In het rapport wordt voor het arrondissement Gent een onderverdeling gemaakt in drie categorieën, wij hebben op aangeven van De Weerdt²⁹ gekozen voor de eerste categorie. In het rapport van Ducpétiaux met betrekking tot het arrondissement Gent werd er evenwel geen gezinsverdeling opgegeven. Dan moeten we een grote sprong maken naar 1888 omdat tussenliggende gegevens over budgetten onbestaande, onvolledig of onbetrouwbaar zijn. Het budgetonderzoek uit 1888 is van de hand van Samyn³⁰ die het budget van verscheidene Gentse textielarbeiders onderzocht. De door ons gebruikte cijfers hebben betrekking op een gezin met 4 kinderen. Finaal gebruiken we ook de cijfers van het officieel budgetonderzoek in 1891 uitgeschreven door het Ministerie van Industrie.³¹ Hierin worden ook verscheidene Gentse textielarbeiders ondervraagd, waarbij alle gezinnen bestonden uit vader, moeder en vier kinderen. Na deze inleiding van de

---

²⁶ DE WEERDT, D. *De Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging tussen 1866 en 1881: bijdrage tot de sociale geschiedenis van Gent* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Verhandelingen II). Leuven, 1959, 242p.

AVONDTS, G. en SCHOLLIERS, P. *Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken in de 19e en 20e eeuw* (De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw V). Brussel, 1977, 172p.

²⁷ MARESKA, J. en HEYMAN, J. *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton, à Gand*. Gent, 1845, 276p.

²⁸ DUCPETIAUX, E. "Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique." *Bulletin de la Commission centrale de statistique*, VI. Bruxelles, 1855.

²⁹ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.110.

³⁰ SAMIJN, J. *De geschiedenis der socialistische vakvereniging van de vlasbewerders en vlasbewerksters*. Gent, 1925.

³¹ *Salaires et budgets ouvriers en Belgique au mois d'avril 1891*. Ministère de l'Agriculture, de l'industrie et des Travaux publics, Brussel, 1892.

gebruikte cijfers zullen we ze vergelijken in verschillende categorieën: voeding³², woning³³, kleding en hygiëne³⁴, uitgaven van religieuze, morele en intellectuele aard³⁵ en luxe-uitgaven³⁶. De meeste uitgavenposten worden in verder meer inhoudelijk besproken, hier willen we enkel het aandeel in het budget kort bespreken.

	1845 Mareska - Heyman	1853 Ducpétiaux	1888 Samyn	1891 Ministerie Industrie
Voeding	76,1	72,02	57,6	58,84
Woning	15,9	15,5	22,3	20
Kleding en Hyg.	7,8	7,5	8,1	11
Relgieus, moreel, ...	—	—	11,5	3,9
Luxe-uitgaven	—	3,8	—	5,42

Voeding

Bij Mareska en Heyman bedraagt voeding nog $\frac{3}{4}$ van de uitgaven, maar naarmate we verder gaan in de tijd daalt het aandeel van deze post tot het zich aan het begin van het laatste decennium van de 19^e eeuw stabiliseert rond 58% van de uitgaven. Binnen de voeding behoudt brood het grootste aandeel, maar daalt wel langzaam van $\frac{5}{6}$ tot $\frac{4}{6}$. De twee volgende grote posten na het brood zijn aardappelen en boter die hun aandeel lichtjes versterken. Verder zijn er kleine posten van vlees, melk en koffie. Zij blijven ook procentueel hun aandeel behouden of lichtjes versterken. Opvallend is het erg kleine verbruik van vlees, dat dan meestal nog het goedkoopste was, paarden- en ingezouten vlees.

Woning

De uitgavenpost voor de woning heeft doorheen de tijd een grotere hap uit het budget genomen. Vooral de post huur steeg sterk, dit is waarschijnlijk te verklaren door de sterke stijging van de huurprijzen in de tweede helft van de 19^e eeuw. Het aandeel van het meubilair daalde weinig, wanneer we de vier onderzoeken vergelijken. De aandelen van verwarming en verlichting kenden lichte schommelingen, maar hierover willen we ons niet uitspreken omdat de vier onderzoeken op vier verschillende tijdstippen in het jaar gebeurden en de seizoenen een duidelijke invloed hebben op deze uitgaven.

³² alle vormen van voeding en drank.

³³ hieronder begrijpen we: huishuur, onderhoud, verwarming, verlichting en meubilair.

³⁴ hieronder begrijpen we: kleding, was, slaapgelegenheid/beddengoed, lichaamsreiniging en gezondheidszorg.

³⁵ hieronder begrijpen we: godsdienstuitgaven, schoolkost, boeken/tijdschriften en lidmaatschappen.

³⁶ hieronder begrijpen we: herbergbezoek, tabak, loterij, theater en feesten

Kleding en hygiëne

Hier kunnen we een algemene stijging van de uitgaven vaststellen en dit is zonder twijfel een verbetering. Waar we in 1845 alleen maar de melding zeep, stijfel en kleding kregen, vinden we in 1853 al de vermelding van beddengoed en in 1891 de eerste vermelding van uitgaven voor hygiëne en ziekte. In zijn geheel stijgt deze uitgavenpost van 7% naar een goede 11%.

Uitgaven van religieuze, morele en intellectuele aard

De budgetenquête van Mareska en Heyman toont geen enkele uitgave met betrekking tot deze uitgaven net zoals bij Ducpétiaux. Samyn meldt dan plots een uitgave van 11,5% van het totale budget. Een gedetailleerde onderverdeling geeft hij niet, hij vermeldt enkel varia (ontspanning, lidgeld, krant,...) waardoor we hebben besloten om deze bij de uitgaven van religieuze, morele en intellectuele aard hebben geplaatst. We kunnen hierbij wel stellen dat ongeveer de helft ervan thuishoort binnen de categorie luxe-uitgaven, zoals de uitgaven voor ontspanning. Het budgetonderzoek van het Ministerie van Industrie geeft een duidelijke onderverdeling in deze uitgavenpost: schoolkosten, boeken, dagbladen en lidmaatschap bij 'Onderlinge Bijstand', 'Sociale Voorzorg' en pensioenkassen.

Luxe-uitgaven

De luxe-uitgaven zijn een goede bron voor de uitgaven van de arbeider in zijn vrije tijd. Ducpétiaux toont dat de vrije tijd van de arbeider zich beperkte tot roken en herbergbezoek en daarmee 3,8 % van zijn totaalbudget besteedde aan ontspanning. Het Ministerie van Industrie stelde vast dat in 1891 de luxe-uitgaven bijna verdubbelden, de uitgaven gingen nog steeds enkel naar bier en likeur in de herberg en tabak.

2. Woontoestanden

We vermelden eerder al dat de tewerkstelling van de arbeiders in de 19^e eeuw soms schrijnend was, maar de huisvesting van de arbeider in de 19^e eeuw had zeker geen betere reputatie, integendeel. Het spectaculair stijgende aantal arbeiders had voor een tekort aan arbeiderswoningen gezorgd, de huurprijzen waren navenant, in Gent verdrievoudigden de huurprijzen. Om op die verhoogde huishuren te besparen zocht men goedkope maar ook ongezonere woningen op. In Gent groeide het aantal huizen in de 'cités' tussen 1856 en

1890 met 81%, van 4.437 naar 8.038.³⁷ De getuigenissen van Mareska en Heyman tonen ons de erbarmelijke situatie van de ‘cité’ Batavia, waar er een deel van de Gentse textielarbeiders woonde. De toegangen tot dit beluik was niet groter dan een normale deur, en ze waren dan ook niet te onderscheiden van andere deuren. Weinigen die geen arbeider waren waagden zich in deze beluiken. De cité zelf was 100 meter in lengte en 30 meter in breedte. Er stond 117 woningen opgesteld langs drie parallelle straten en één dwarsstraat, men mag eigenlijk niet van straten spreken want ze waren niet breder dan 2,7 meter. In het midden zorgde een kanaal voor de afvoer van afvalwater. Dwars over de ‘straten’ hing de was te drogen. In die 117 woningen hokten 5 à 600 personen samen met een watervoorziening van twee pompen en zes toiletten. De huisjes hadden slechts een grondoppervlak van 17m², wat volgens de berekeningen van Mareska en Heyman neerkomt op 3,4m² en 8m³ per persoon³⁸. De meeste woningen bestonden slechts uit één kamer, sommige hadden het ‘geluk’ een verdieping te hebben die met een ladder te bereiken was. Het meubilair was meestal beperkt tot een bed, een kachel, enkele stoelen, een kast en een kapstok.³⁹

We moeten wel erkennen dat dit het erbarmelijkste beluik was van Gent, maar andere beluiken waren wel niet zoveel beter. Laten we kort eens even een ander beluik bekijken. Het beluik in het Berouw werd rond 1835 gebouwd door A. Voortman, eigenaar van een textiel fabriek, die zijn arbeiders er liet huisvesten. Het Berouw telde 16 huisjes en had beschikking over vier toiletten, een urinoir en twee waterpompen. De totale oppervlakte van de huisjes (gelijkvloers en bovenverdieping) bedroeg gemiddeld 40,8 m². Deze cijfers zijn natuurlijk nietszeggend zonder het aantal inwoners, daar vinden we het aantal van 56 personen terug, dus 3,5 inwoners per huisje. Algemeen gezien hadden de inwoners van Berouw een betere situatie dan die van Batavia, maar toch kunnen we niet van een gezonde woonst spreken.⁴⁰ Deze toestanden waren broeihaarden van besmettelijke ziekten die tyfusepidemie van 1847 en de cholera besmetting van 1849 maakten meer dan 2.224 slachtoffers. Na deze epidemieën trof de stad de eerste maatregelen en werden de beluiken in het centrum gesaneerd. Men hoopte op een verbetering met de wet van 1889 betreffende de arbeiderswoningen, maar pas in de 20^e eeuw kreeg ‘iedere werkman zijn eigen huis’.⁴¹

---

³⁷ DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.41.

³⁸ MARESKA en HEYMAN, *Enquête sur le travail*, p. 122-123.

³⁹ DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.41-43.

⁴⁰ AVONDTS en SCHOLLIERS, *Herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden*, p. 155-175.

⁴¹ DE WEERDT, “Arbeiders en arbeidersleven”, p. 116.

3. Gezinstoestand

Hier hebben we ons enkel kunnen baseren op de gegevens die we terugvonden in de studies van de NV A. Voortman – Texas, een Gents textielbedrijf. Zij hebben bij hun onderzoek naar de gezinssamenstelling enkel de gehuwde textielarbeiders hebben weerhouden, die 40 à 60% van de totale arbeidsbevolking vertegenwoordigen. De loontrekkende in het gezin was vooreerst de man, de echtgenote bleef na het huwelijk meestal thuis en deed geen fabriekarbeid meer. De kinderen vanaf 10 jaar worden ook als mogelijk loontrekkende beschouwd. Uit de cijfers blijkt dan bijna 2/3 van de gehuwde textielarbeiders in 1842 gezinnen van 2,3 en 4 personen vormden. Het overige derde bezat families van 5 of meer personen. Het gemiddelde lag aldus op 4,66 leden, de moeder, de vader en de 2 à 3 kinderen. Deze relatief kleine gezinnen zijn te verklaren vanuit de jonge leeftijd van de ouders. Uit een tabel met de leeftijd van de kinderen valt af te leiden dat meer dan de helft van de kinderen jonger dan 10 jaar was en dus geen geld in het laatje bracht. Cijfers uit 1859 toont dat de gemiddelde gezinsgrootte daalde van 4,66 naar 4,36. De tabel met de leeftijd van de kinderen toont ons dat bijna 45% jonger was dan 10 jaar, een daling met 10 %. 1879 toont nog verdere verschuivingen, de gemiddelde gezinsgrootte daalt naar 2,60 leden per gezin. Het aantal kinderen jonger dan 10 jaar stijgt spectaculair met 50% naar 94%. Het gemiddeld gezin was er één van de vader, de moeder en een kind jonger dan 10 jaar.⁴²

4. Voeding

In een bovenstaand punt hebben we al kort eens aangehaald wat de textielarbeider betaalde voor zijn voeding en aan welk voedsel hij zijn geld besteedde. In dit punt bespreken we zijn eetgewoonten meer in detail. Roggebrood, aardappelen, vet, reuzel, soep, rapen, kolen en wortelen waren de hoofdbestanddelen van de maaltijd. Melk, eieren, vlees en groenten waren een zeldzaamheid, ook fruit en bier waren een luxe. Vlees was uitzonderlijk voor de arbeider, van arbeiders die Mareska en Heyman ondervraagden at 18,7 % nooit vlees en 36,7% tweemaal per dag. Het vlees dat men dan at was dan dikwijls nog van het goedkoopste, spek, pens, lever of vette darm. Een Gentse textielarbeider trok nuchter naar het werk, om acht uur nam hij zijn eerste maaltijd, een homp brood. Het middagmaal bestond uit botermelk of soep met prei, aardappelen met ajuin, wortelen,

---

⁴² AVONDT en SCHOLLIERS, *Herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden*, p. 195-208.

kolen en enkele boterhammen. 's Namiddags at men nog een stuk brood, s'avonds stonden aardappelen en brood op het menu. Eén of tweemaal per week werd vlees of vleesafval klaargemaakt. De arbeider dronk water, slappe koffie met chicorei en een scheut melk. Ondervoeding was met een dergelijk menu schering en inslag en de grote slachtoffers hiervan waren de kinderen die in een toestand van ondervoeding tijdens de werkuren enorme fysieke inspanningen moesten leveren.⁴³

5. Alcoholisme

De burgerij beschouwde de arbeider als eerder onmondig en de maatregelen die ze nam werkten het tegengestelde zeker niet in de hand. Hun beeld van de arbeider bleef dan ook overheerst door stereotiepe denkbeelden, die voortkwamen uit de wijze waarop zij de arbeider gedwongen hadden te leven. Hij was een dronkaard, verwaarloosde zijn gezin, was onzedelijk, enzovoort. Het alcoholisme was echter wel een serieus probleem. Ten eerste had alcohol een slechte invloed op de gezondheid van de ondervoedde arbeider. Vervolgens begreep men niet dat men het geld dat men uitgaf aan drank beter zou besteden aan voedsel. Zoals we eerder al zagen was er in 1853 al een plaats voor herbergbezoek in het arbeidersbudget, terwijl de voedingsuitgaven ontoereikend waren.⁴⁴ Maar drank was goedkoop en deed de dagdagelijkse ellende vergeten, de herbergen waren dan ook de enige plaats waar zijn sociaal leven plaatshad. België was een land met een recordaantal herbergen en een recordverbruik aan dranken. Van zodra de arbeider zijn loon uitbetaald kreeg trok hij naar de herberg. Naar het einde van de 19^e eeuw toe vinden we de eerste officiële cijfers en zien we het alcoholisme afnemen. Wat ons doet besluiten dat naarmate de arbeider het beter kreeg, hij zijn ergste ellende niet meer behoefde te verdrinken, maar meer belangstelling opracht voor ander tijdverdrijf. In het laatste decennium van de 19^e eeuw kwamen ook de eerst anti-alcoholliga's en anti-alcoholcampagnes op gang. Het lijkt ons weinig waarschijnlijk dat het alcoholverbruik hier veel onder te lijden had, daar het alcoholisme sterke wortels bleef behouden bij de ongeschoolden en de minst ontwikkelden in de maatschappij.⁴⁵

---

⁴³ DE HERDT en DE GRAEVE, *Kinderarbeid*, p.44-46.

DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 111.

⁴⁴ cfr. supra, Hfst. 3, 1. Arbeidersbudgetten.

⁴⁵ DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 118-119.

6. Intellectueel peil

We hebben in het vorig hoofdstuk al gezien dat de arbeiderskinderen vroeg van school werden gehaald om te werken in de fabriek, en zonet sowieso de school verlieten wanneer ze ouder waren dan 10 jaar. De bevolkingstelling van 1890 vermeldde het aantal ongeletterden en geletterden in Gent voor het jaar 1875, waarvan we kunnen aannemen dat de analfabeten grotendeels tot de arbeidersklasse behoorden. Uit die cijfers blijkt dat naarmate de kinderen jonger waren hun ontwikkelingspeil toenam, maar er bleef nog steeds een belangrijk aantal analfabeten over. De stad en de burgerij bleven niet blind voor deze cijfers en lieten ze in Gent ieder jaar een groot aantal kinderen kosteloos toe in de lagere gemeentescholen. Naast de stad leverden ook enkele privé-instellingen goed werk, patronaten ontwikkelden avondscholen en richtten een bibliotheek op. Deze bibliotheken bezaten vele romans en enkele historische, aardrijkskundige en wetenschappelijke boeken. Sommige genootschappen hielden kosteloze voordrachten voor de arbeider, die gesteund werd door verschillende grote Gentse textielbedrijven, zoals La Lys en de Société Linière Gantoise. In hoeverre zijn de arbeider bereikt hebben valt in de literatuur niet na te trekken, maar dat ze hun nut hadden kan niet ontkent worden. Onder meer door de latere leiders van arbeidsbewegingen die in de leer zijn geweest bij deze patronaten.⁴⁶

7. Moreel peil

In de burgerlijke literatuur vinden we regelmatige klachten terug van de lichtzinnigheid, losbandigheid en gebrek aan familiegevoel bij de arbeiders. In een verslag uit 1866 drukt iemand zijn verontwaardiging uit over de kinderen die vroegtijdig van school worden weggehaald om in de fabrieken te gaan werken. Die kinderen zagen ook niets anders dan de ontspanning van hun ouders in de kroegen en danszalen en gingen volgens de burgerij dezelfde weg op. Verder klaagde men ook over het grote aantal onwettige geboorten bij de arbeiders, alhoewel de cijfers niet geheel overtuigend zijn. Qua aantal zijn er bij de arbeiders inderdaad meer onwettige geboorten dan in de andere straten, want er wonen gewoonweg ook meer mensen, dus kunnen we het beter procentueel bekijken aan de hand van een berekening van Varlez in 1893. In de rijke straten is 7% van alle geboorten onwettig in de burgerstraten is 9,6% van de geboorten onwettig, in de hospicenstraten was 13% van de geboorten onwettig en bij de arbeiders was 10,6% van de geboorten onwettig. Dus die kritiek op de arbeiders is niet geheel gerechtvaardigd, want de onwettige

---

⁴⁶ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.128-134.

geboorten in de hospicenstraten liggen hoger dan die in de arbeidersstraten en die van de burgerstraten benaderen de procenten van de arbeidersstraten. De onregelmatige verhoudingen en onwettige kinderen worden toegeschreven aan de complicaties in het stadhuis die een huwelijk voorafgingen. De schrik voor het huwelijk zal er wel de voornaamste rol in gespeeld hebben. De jonge man was er niet op gebrand zijn vrijgezellenleven op te geven voor de problemen van een onvermijdelijk groot gezin. De zwangere ongehuwde vrouw bleef gewoonlijk bij haar ouders inwonen en zorgde zelf voor het kind. De vader huwde meestal enkele jaren later met haar als hij meer verdiende.⁴⁷

8. Godsdienstige en politieke opvattingen

De Gentse textielarbeiders vormden geen uitzondering op de algemene Belgische geloofstendens, de overgrote meerderheid was katholiek, ze waren ook streng behoudsgezind op dit vlak. Hun genootschappen droegen kenspreuken als “God en Wet” en iedere vrijzinnige strekking werd angstvallig geweerd. Naar het einde van de 19^e eeuw toe begonnen sommige patroons zich vragen te stellen over het geloof bij hun arbeiders. Over het hoe en waarom vinden we in de literatuur niets terug, wel over hun politieke opvattingen. Althans die van hun politieke leiders, in hoeverre zij deze navolgden, daar hebben grotendeels het raden naar. Wel weten we dat Moyson’s vrijzinnige liederen vaak navolging hadden bij de arbeider. In deze liederen werd niet alleen geschimpt op het kapitalisme maar ook op de Kerk. Het afdruipe van het rotsvaste geloof in de Kerk door de arbeiders volgde op de burgerij die zich langzaam verwijderde van de Kerk langs de trappen van verwaarlozing, vervreemding en vijandigheid. Hoewel de burgerij al vanaf het midden van de 19^e eeuw afstand begon te nemen van de Kerk, begon de invloed van het vrijzinnig socialisme bij de werknemers pas in de laatste twee decennia van de 19^e eeuw. Binnen de politieke opvattingen willen wij nog kort eens de gevoeligheid van de Vlaamse Kwestie bij de arbeiders aanhalen. Ook hier is Moyson, met zijn maatschappij ‘Vlamingen Voorruit’ een voortrekker geweest. Maar ook na het verdwijnen van Moyson uit Gent bleven de werklieden hun Vlaamsgezindheid behouden. In 1866 was er een Vlaamse Landdag te Gent waar wevers en spinners zich Vlaamsgezind verklaarden.⁴⁸

---

⁴⁷ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.134-139.

DE WEERDT, “Arbeiders en arbeidersleven”, p. 120.

⁴⁸ DE WEERDT, *Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging*, p.145-147.

9. Vermaak

Wanneer men een volledig beeld wil vormen van de arbeidersmentaliteit in de 19^e eeuw mag men niet alleen de negatieve kanten van hun levenswijze bespreken. Een eentonig, triest en hopeloos bestaan is zeker een groot deel van de waarheid, maar men moet ook indenken dat het volk zijn plezier zocht en zich door het negatieve sloeg met het goedmoedig aanvaarden van de gebreken op alle gebied.

De arbeider hield zich veelal bezig met niet-elitaire duivensport, hanengevechten en zangwedstrijden voor vinken. Met de duivensport kon men mooie geldprijzen winnen en het was een goedkope hobby. Daarnaast waren het kaartspel en andere kansspelen sterk verspreid onder de arbeiders, maar meestal met kleine inzetten zoals een pint. In de weekends was er de danszaal waarvoor de vrouwen die de mogelijkheid hadden zich opsmukten. De kinderen kwamen ook mee en dansten voor de deur van de danszaal. Occasioneel was er ook een kermis, een circus of het carnaval. Arbeiders bezochten ook opera's en vormden een uiterst kritisch publiek die kritiek hadden op het burgerlijk levenspatroon die daarin weerspiegeld werd. De harmonieën en fanfarekorpsen van de arbeidersbewegingen uitten de strijdbaarheid die zich langzaam begon te manifesteren en de burgerij verontrustte.⁴⁹

---

⁴⁹ DE WEERDT, "Arbeiders en arbeidersleven", p. 121-122.

Besluit:

Na ons onderzoek bij de Gentse textielarbeiders in de 19^e eeuw komen we nu toe aan ons besluit. Hier zullen we trachten aan de hand van ons onderzoek een antwoord te formuleren op de vraag of men een vorm van arbeiderscultuur kan terugvinden bij deze arbeiders. Zijn er elementen die specifiek voor deze arbeiders van kracht waren.

Ten eerste kunnen wij concluderen dat de textielarbeiders in Gent niet los te zien zijn van de historische context van de industrialisering van de textielarbeid in Gent. Zoals we in het eerste hoofdstuk gezien hebben, stond de textielindustrie in het begin van de 19^e eeuw nog in zijn kinderschoenen. De arbeiders die in de eerste helft van de 19^e eeuw aan de slag gingen in de jonge textielindustrie waren oude ambachtslieden, boeren en landlopers, zodat we de cultuurelementen onder de arbeiders niet kunnen loskoppelen van hun oorsprong. Deze is nog vele generaties verder blijven doorleven, zodat we pas vanaf de eerste echte arbeidersfamilies kunnen spreken vanaf 1860. De hele 19^e eeuw is verder nog een overgangssituatie geweest en pas vanaf het einde van de 19^e eeuw kunnen we spreken van een echte aparte arbeidersklasse die geen enkele band meer had met zijn 'roots'.

Als tweede punt van besluit bekijken we de materiële cultuur van de arbeider. Ook hierin is er doorheen de 19^e eeuw een evolutie waar te nemen. Zoals we in het tweede hoofdstuk bespraken steeg het loon van de gemiddelde Gentse textielarbeider vooral tussen 1840 en 1880. Zodat hij naar het einde van de 19^e eeuw toe, een materiële lotsverbetering kon nastreven, maar een sport hoger op de ladder lag in de 19^e eeuw niet in het bereik. We moeten hier wel even benadrukken dat we ons geconcentreerd hebben op de gemiddelde arbeider, maar binnen de textielarbeiders bestonden er ook hogere vermogensklassen die zich konden meten met de lagere burgerij. De gemiddelde arbeider had zo wel het gevoel in een andere klasse te bevinden dan de vroegere ambachten of boeren. Zij werden hierin bevestigd door het gebrek aan huishoudelijke ruimte, zoals we gemerkt hebben was er in de beluiken weinig privacy en woonde iedereen bijna in hetzelfde 'huis'. We merken wel dat men in de wooncultuur gericht was op het essentiële. Zij werden door de burgerij gestigmatiseerd in bepaalde negatieve kenmerken die hen in zekere zin ook in een bepaalde klasse duwden. Die stigmatisering was zoals we gezien hebben bij het alcoholisme en het moreel peil deels waar en deels onwaar. Het intellectueel peil van de arbeider is lange tijd ook een punt van

stigmatisering geweest, maar naar het einde van de 19^e eeuw toe daalde het aantal analfabeten, hoewel binnen de burgerij het stigma verder bleef bestaan. Verder was er voor de arbeider een gebrek aan variatie in zijn leven. In de eerste plaats al in zijn voedsel dat door het beperkte budget meestal beperkt werd tot brood, aardappelen, een aantal goedkope groenten en zelden vlees. Zijn leven bestond ook hoofdzakelijk uit het dagelijkse zelfde ritme, opstaan, 12 à 14 uur per dag werken, eten en slapen. Variatie in zijn leven was er niet, het enige wat hem toeliet uit de dagelijkse sleur te ontsnappen was het wekelijkse bezoek aan de herberg. Later in de 19e eeuw waren er kleine genootschappen die aan 'volwassenen'-ontwikkeling deden en hiertoe enkele bibliotheken oprichten, die een relatief succes hadden.

De fysieke gezondheid van de Gentse textielarbeider in de 19^e eeuw is grotendeels problematisch te noemen. De lange arbeidstijden waren zeker niet positief beïnvloedend voor de gezondheid van de arbeider. De hygiënische toestanden in de Gentse textiel fabrieken waren volgens Mareska en Heyman redelijk, maar gezond was het er toch niet, het stoffige klimaat, de hoge temperaturen en hoge vochtigheidsgraad veroorzaakten longtering en waterkanker. Bij de fysieke gezondheid van de arbeider mogen we ook de tewerkstelling van vrouwen en kinderen niet uit het oog verloren. Zij waren fysiek sowieso al benadeeld en kregen dan meestal nog de ongezondste en minderwaardige werken toegewezen. Uit het onderzoek van de arbeidersbudgetten kunnen we afleiden dat tot voor 1880 er weinig tot geen belang werd gehecht aan ziektes en na 1880 was dit dan nog enkel in het belang van de kinderen. Positief is wel dat op vlak van hygiëne de uitgaven naar het einde van de 19^e eeuw toe sterk stegen.

De vrije tijd van de arbeider speelde zich voornamelijk af in de herberg, waar hij met het roken en het drinken de dagelijkse sleur trachtte van zich af te zetten. Verder was de ontspanning van de arbeider vooral gericht op het dansfeest van de zaterdagavond en volkse spelen zoals duivensport en hanengevechten.

Echte beelden van opstandigheid hebben wij niet teruggevonden, alhoewel er beginnende klanken van protest te horen waren in de laatste decennia van de 19^e eeuw, alhoewel de solidariteit zich meestal beperkte tot beroepssector en zelfs beperkt tot de collega's van dezelfde fabriek. Opmerkelijk is wel dat de Gentse textielarbeiders zich van de verfranste burgerij trachtten af te zetten door het zich identificeren met een Vlaamse vrijheidsstrijd. Religieus bleef de arbeider zich over het algemeen identificeren met het katholicisme, in

tegenstelling tot de burgerij die zich sinds het midden van de 19^e eeuw steeds meer seculariseerde.

Kunnen we hier dan besluiten door te stellen dat er bij de Gentse textielarbeiders in de 19^e eeuw nog altijd een grote verbondenheid bestond met het agrarisch en ambachtelijk verleden, maar er naar het einde van de 19^e eeuw toe er zich langzaam een specifiek klassenbewustzijn begon te vormen en er zich enkele elementen aftekenden die tot een arbeiderscultuur kunnen gerekend worden.

Bibliografie:

Toen het leven nog een kortstondig verblijf in de textielfabriek was... een fotomontage van de industrialisatie en haar ontwikkeling in de Belgische vlas-, katoen- en wolindustrie (1800-1914): tentoonstelling. Boekhout, 1980, 67p.

ART, J., e.a. *Geschiedenis van de kleine man.* VRT Open School, Brussel, 1979, 218p.

AVONDTS, G. *Levensschetsen van een aantal Gentse arbeidersfamilies (De Gentse textielarbeiders in de 19^e en 20^e eeuw VII).* Brussel, 1978, 298p.

AVONDTS, G., SCHOLLIERS, P. en HANNES, J. *Lonen in de weverij van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas, 1835-1925 (De Gentse textielarbeiders in de 19^e en 20^e eeuw IV).* BRUSSEL, 1979, 96p.

AVONDTS, G. en SCHOLLIERS, P. *Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken in de 19^e en 20^e eeuw (De Gentse textielarbeiders in de 19^e en 20^e eeuw V).* Brussel, 1977, 172p.

AVONDTS, G. en SCHOLLIERS, P. *Herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden van de werkkrachten van het bedrijf A. Voortman-N. V. Texas (De Gentse textielarbeiders in de 19^e en 20^e eeuw VI).* Brussel, 1977, 243p.

BILLIET, J. e.a. *Tussen bescherming en verovering: sociologen en historici over zuilvorming.* UP, Leuven, 1988, 324p.

BROECKAERT, P.F. *Predikatie en arbeidersprobleem: onderzoek naar de sociale opvattingen van de seculiere en reguliere clerus in Vlaanderen (1800-1914)* (Verzameling van de School voor politieke en sociale wetenschappen der Katholieke universiteit te Leuven CLXXIV). Mechelen, 1963.

DE HERDT, R. en DE GRAEVE, B. *Kinderarbeid van omstreeks 1800-1914.* Gent, 1979, 135p.

DENYS, L. "Trends in de sociaal-economische toestand van de Belgische arbeiders rond 1886". *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, V (1-2), 361-425.

DHONDT, J. *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19^e en 20^e eeuw.* Gent, 1976, 704p.

DE WEERDT, D. "Arbeiders en arbeidersleven, 1844-1914" in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden XII.* Haarlem, 1978, 106-122.

DE WEERDT, D. *De Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging tussen 1866 en 1881: bijdrage tot de sociale geschiedenis van Gent* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Verhandelingen II). Leuven, 1959, 242p.

DE WEERDT, D. *En de vrouwen? Vrouw, vrouwenbeweging en feminisme in België 1830-1960.* Masereelfonds, Gent, 1980, 225p.

DEWITTE, H. *Arbeiders: cultuur en leefstijl.* Acco, Leuven, 1991.

- DE WITTE, H. *Conformisme, radicalisme en machteloosheid: een onderzoek naar de sociaal-culturele en sociaal-economische opvattingen van arbeiders in Vlaanderen* (HIVA-reeks XII). Leuven, 1990.
- DE WITTE, H. *Op zoek naar de arbeidersklasse: een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa* (HIVA-reeks XV). Leuven, 1994.
- DE WITTE, J. *Onderzoek naar de opvatting van textielarbeiders over bepaalde arbeidsomstandigheden*. Gent, 1964, 94p.
- DE WITTE, P., GAUS, H. en VANSCHOENBEEK, G. *Alles is omgekeerd: hoe de werklieden leefden 1848-1918* (Het geheugen) Leuven, 1986, 310p.
- JOYE, P. en LEWIN, R. *Voor 's werkmans recht: Kerk en arbeidersbeweging in België*. Kritak, Leuven, 1980, 482p.
- KEYMOLEN, D. *Vrouwenarbeid in België van 1860 tot 1914* (Dossiers Geschiedenis VI). Leuven, 1977.
- MARESKA, J. en HEYMAN, J. *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton, à Gand*. Gent, 1845, 276p.
- NEIRYNCK, M. *De lonen in België sedert 1846* (Verzameling van de School voor politieke en sociale wetenschappen der Katholieke universiteit te Leuven CXXX). Leuven, 1944.
- NEUVILLE, J. *La condition ouvrière au XIXe siècle. 1: L'ouvrier objet* (Histoire du mouvement ouvrier en Belgique I). Brussel, 1976.
- NIJSEN, A. *Vrouwenarbeid in de textielnijverheid*. Brussel, 1952, 162p.
- SCHOKKAERT, L. en STALLAERT, R. *Onder dak. Een eeuw volks- en gilde huizen*. Gent, 1987, 240p.
- SCHOLLIERS, P. *De Gentse metaalbewerker in de 19^e eeuw, de enquête van L. Varlez*. Brussel, 1985, 184p.
- STOCKBROECKX, L. *De kinderarbeid in de Belgische nijverheid van 1842 tot 1889 op basis van een analyse van de officiële tellingen en enquêtes van 1843-1846, 1871 en 1880-1886*. Licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, faculteit der psychologie en pedagogische wetenschappen, departement pedagogische wetenschappen. 1985.
- SULLEROT, E. *Geschiedenis van de vrouwenarbeid* (Samen mens zijn: bijdragen tot een geestelijk gezond leven XXII). Bussum, 1969, 202p.
- SULLEROT, E. *Geschiedenis en sociologie van de vrouwenarbeid* (Sun Reprint XXXI). Nijmegen, 1979, 400p.

- THEUNIS, M. *Werkende meisjes: een onderzoek naar de bestaanswijze van jonge textielarbeidsters volgens de methode van F. Znaniecki en een kritische bevraging van deze methode*. Licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, faculteit psychologie en pedagogische wetenschappen, departement pedagogische wetenschappen, afdeling sociale pedagogiek, 1982.
- VAN DAMME, F. *De lonen en levensstandaard van de textielarbeiders tussen 1835 en 1914*. Licentiaatverhandeling, Universiteit Gent, Letteren en wijsbegeerte, groep geschiedenis, 1969.
- VANDENBROEKE, C. *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden: seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*. Brussel, 1986, 245p.
- VANDENBROEKE, C. *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*. Beveren, 1981, 301p.
- VANDENBUSSCHE, H. en COSSEY, H. *Arbeiders en wooncultuur* (HIVA-reeks V). Leuven, 1984.
- VAN DEN EECKHOUT, P. en VANTEMSCHE, G. *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19^e – 20^e eeuw*. Brussel, 1999, 1439p.
- VANDENHEEDE, L. *De bouwgeschiedenis van een aantal belangrijke XIXe eeuwse Gentse textielbedrijven*. Licentiaatverhandeling, Universiteit Gent, Kunstgeschiedenis, 1981.
- VAN OYEN, M.H. *Mentaliteitstrekken van de Sint-Niklase textielabrikanten: 1850-1914*. Licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, faculteit van de letteren en wijsbegeerte, afdeling nieuwste geschiedenis, 1988.
- VAN WAARDEN, F., DE VROOM, B. en LAURIER, J. *Fabriekslevens: persoonlijke geschiedenissen van arbeiders, fabrikanten, managers en andere betrokkenen uit de Twentse textielindustrie*. Zutphen, 1987, 240p.
- VAN WERVEKE, H. *Gent: schets van een sociale geschiedenis* (Uitgaven van het Willemsfonds CLXXXIII). Gent, 1947.
- VERBAUWEN, P. *Schetsen uit mijn leven, of de geschiedenis der Gentsche wevers*. Gent, 1924, 187p.
- WILLE, R. en VERPLANCKE, K. *Ik werk: kinderarbeid in België van 1800 tot 1914*. Gent, 1992, 43p.
- WOUTERS, Y. *De vrouw in het arbeidsproces van 1850 tot 1910: De socialistische opvattingen*. Licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit economische en toegepaste economische wetenschappen, 1963.